

A sírfeliratok kezdőformáihoz

BALASSA IVÁN

A sírfeliratok sok esetben olyan betűrövidítésekkel kezdődnek, melyek feloldását egy nagyobb vagy kisebb közösség jól ismeri. Más esetben egy állandó szókapcsolattal vagy akár mondattal indítja el a fejfáíró mester a halottra vonatkozó mondanivalót. Mindezek kérdésével eddig a néprajz éppen csak érintőlegesen foglalkozott és éppen ezért jelentős Erdész Sándor több mint két évtizeddel ezelőtt megjelent dolgozata, mely a szatmári Erdőháton¹ elsősorban a sírverseket s azok formáit vizsgálta. „A fejfák feliratait tanulmányozva észrevehetjük, hogy egyes kifejezések, allegorikus kitételek gyakran ismétlődnek. Néhány ilyen *sírversmotívum* Erdőhát több temetőjében felbukkan”.² Ezek közül jó néhányat sorol fel, melyek egyike-másika csak egy-egy faluban, míg némelyik sokkal nagyobb területen általános. Ezek közül érdemes néhányat közelebbről is szemügyre venni.

A. B. F. R. A. feloldása *A Boldog Feltámadás Reménye Alatt* a Tiszántúl középső és északi részén meglehetősen nagy területen elterjedt, kelet felé a parciumi részekben is megtalálható, de felbukkan Csongrád megyében is, pontos határát azonban ma még nem ismerjük. Maga a szólás a református szertartáskönyvekből már a 17. század közepétől kezdve kimutatható. 1646-ban egy, a temetés menetét rögzítő munkában ezt állapítják meg: „... s íme fekete koporsóba beszégettetett holttestét immár mostán a *boldog feltámadásnak reménysége alatt eltemettessék*...”.³ Kolozsvárt 1655-ben kissé változott formában jegyezték fel: „... adgyon az Isten boldoghasagos feltámadást”.⁴ 1659-ben Vályi Ibrányi Ferenc temetésének leírásában örökítették, ahol többek közt ez is előfordul: „... és végezetre a földbe bététel jövendő *boldog feltámadásnak reménysége alatt*”.⁵ Rettegi György emlékirataiban 1770-ben ez olvasható: „Adjon az Úristen neki boldog feltámadást”.⁶ A fenti idézetek a Biblia Újszövetségének különböző helyeire támaszkodnak, mely szerint „Fel-

1 Erdész Sándor: Fejfáírók a szatmári Erdőháton. Ethnographia, 79. 1968. 201—224.

2 Erdész Sándor: i. m. 215.

3 Hodászi S. Miklós: Temetési pompa (c. halottbeszéd gyűjtemény). Várad, 1946. 150.

4 Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár, III. Bukarest, 1982. 1096.

5 Várallyai G. Lőrincz: Tekintetes és nemzetes Vaji Ibrányi Ferencnek Temetése. Sárospatak, 1659.

6 Szabó T. Attila: i. m. 1096.

támadása a testnek meg-lészen”.⁷ Ez a bibliai hely a temetési prédikációk segítségével széles körben elterjedt. Azt azonban nem tudom megmondani, hogy mikor jelenhettek meg a sírjeleken, de aligha korábban, mint a 18. század második fele. A 19. század hatodik tizedében már minden bizonnyal széles körben alkalmazták, mert 1867-ben Csongrád megyéből ezeket írják: „A fejfára olykor csak a halott nevének kezdőbetűit és halálozási évét vágják fel; sőt, néha még ennyit se, hanem előveszik a billegvasat s azt sütik rá; mások meg ezt vágatják rá: 'A. B. F. R. A. (A boldog feltámadás reménye alatt). Itt nyugszik N. N. Élt 00 évet. Meghalt 18⁺⁺-ik év Májos ⁺-ik napján'. A kissé jobbmódúak, kik nagy fejfát szoktak tenni, verset vágatnak rá...”⁸

A fenti rövidítéssel mind ez ideig nem találkoztam Erdélyben, bár más, hasonló tartalmú rövidítésekkel itt is lehet találkozni. Kolozsvár földész lakosságú, az utóbbi évtizedekben megszüntetett Hóstátjának házsongárdi temetőrészlegében fel-feltűnik. A. I. B. F. T. rövidítés, melynek feloldása: *Az Istenbeni Boldog Feltámadás Tudatában*, tartalmilag lényegében megfelel a fenti rövidítésnek.⁹ Ez, illetve ennek megfelelője nemcsak rövidítve, hanem kiírva is előfordul: *Adjon Isten Boldog Feltámadást*. Mezőcsáváson (Maros-Torda m.) ORBÁN Balázs is leír egy rövidítési változatot: „... igen díszesek a temetőben lévő fejfák is, szintén cserefából négyszögre faragottak; ezeknek cifra metszvényekkel ékes előre alakított felső részén ott van a 'Memento Mori'-t jelentő kettős M betű.”¹⁰

Az eddig bemutatott rövidítések református vagy unitárius temetőkben fordulnak elő. A katolikus temetői kereszteken leggyakrabban I. N. R. I. (Isus Nasarenus Rex Iudeorum = Názáreti Jézus a zsidók királya). Ezt elsősorban a temető felszentelt nagy középkeresztjére vésik fel, de esetenként megtalálhatók a sírt jelölő kereszteken is. Az R. I. P. vagy rövidítve R. P. (Requiescat in Pace = Nyugodjék Békében) a katolikus temetők sírjeleinek rövidítéseként ismeretes. A történeti körülmények azt igazolják, hogy ezek a katolikus rövidítések a középkorba nyúlnak vissza, míg a reformátusoké gyökereiket tekintve 17. századiak ugyan, de csak a 18. század végén tűnhettek fel, szélesebb körű elterjedésük pedig a múlt században történt meg.

Az állandó kezdőmondatok sokaságából csak néhányat emelek ki. A legismertebb és a legnagyobb múltra tekint vissza az: *Itt nyugszik...* vagy *Itt fekszik...*, melyet a magyar nyelvterület minden szögletében megtalálunk. A Római Birodalomban és annak provinciáiban is széltében használták. Egy, a 3. századból származó csákvári (Fejér m.) feltárt sírkő felirata így kezdődik: *Hic iacet in tumulo...* (Itt nyugszik a sírhalomban...). Ezt a formát latinul a középkorban és annak későbbi szakaszában latin nyelven megtaláljuk: *Hic jacet...* (1513), *Hic situs...* (1519) írják két Sárospatakon feltárt sírkövön.¹¹ A kolozsvári Házsongárdi te-

7 Máté 22:31; Márk 12:26; Lukács 20:37.

8 Nagy Miklós: Magyarország képekben, I. Pest, 1867. 63.

9 K. Kovács László: A kolozsvári hóstátiai temetkezése. Kolozsvár, 1944. 382—383.

10 Orbán Balázs: A székelyföld leírása, IV. Pest, 1870. 195.

11 Gervers-Molnár Veronika: Sárospataki sírkövek. Budapest, 1978. 22—23.

metőben is gyakori e latin forma két változata: SVB HOC TVMVLO SEPVLTA IACENT... (1623); HIC SITVS EST... (1632); HIC SÍTVS EST... (1636); — HIC IACET... (1673) és még tovább lehetne sorolni az ezekkel megegyező vagy ezekhez közel álló sírkőkezdeket.¹²

Ezt a római eredetű kezdést Európában nagyon sokfelé megtaláljuk. A középkori németországi sírfeliratokat nagyon gyakran indítják így: *Hier ruhet in Gott...* (Itt nyugszik Istenben...¹³ De ismerünk távolabbi példákat még messzebről, így pl. Skóciából is: *Here Lyes Iohn Eliot...* (1687); *Heer Lyeth Iohn Wylie...*¹⁴ (1703).

A magyar változatok a 16. század vége felé tűnnek fel. A kolozsvári Házsongárdi temetőben: *Itt fekszik...* (1586); *Itt nyugzik Istenbe(n)...* (1622); *Itt Nvkzik az Istenben...* (1622).¹⁵ Ugyanennek a temetőnek „földész” részében csaknem három évszázaddal később is ez a leggyakrabban előforduló felirat kezdet: *Itt nyugszik Gáll Zsuzsanna...* (1882).¹⁶ Ha az egész magyar nyelvterületet áttekintjük, akkor a leggyakrabban ezt az elnevezést találjuk meg. Anélkül, hogy a példák sokaságát sorolnám fel, elegendő, ha egyet említek Kispaládról: *A B F R A* (Itt nyugszik) Bakk Elek (Élt 66 évet) M. h. 1967 II. 9.¹⁷ Azt hiszem, mindez meggyőzhet bennünket arról, hogy a sírfeliratnak ez a kezdése csaknem két évezredet ölel át.

Ilyen nagymultú kezdést legalább még egyet ki lehet mutatni. Csász-lón (Szatmár m.) jegyezte fel ERDÉSZ Sándor: *Állj meg utas, nézz e fára.*¹⁸ Ez nem más, mint a római példa szinte szó szerinti fordítása: *Siste gradum viator! Aspice viator!* A római temetők a városokba, falvakba bevezető utak mellett helyezkedtek el és a sírok mellé padokat is állítottak, hogy a fáradt vándorok, mielőtt a településre bemennek, meg tudjanak pihenni. Az ilyen felirat a keresztény templomok körül elhelyezkedő temetőkben elvesztették a jelentőségüket, hiszen azok a város közepén helyezkedvén el, itt a vándor megállására aligha volt szükség és lehetőség. Mikor azonban a reformáció hatására, de meg a pestisjárványok szorító szükségé következtében, egyre több temetőnek (pl. Debrecen, Kolozsvár stb.) a városban szakított helyet, akkor már ismét feltűntek ezek a latin példakép után alkotott sírfelirat kezdések. 1661-ben a kolozsvári Házsongárdi temetőben már ezt lehet olvasni: *Te is ki itt jarandsz...*¹⁹ Körülbelül két évszázad múlva a paraszt- és mesteremberek sírkövein ugyanebben a temetőben, ilyen kezdéseket olvashatunk: *Itt járó állj meg...; Halandó állj meg...; Utas ha itt megállsz...*²⁰

12 Herepei János: A házsongárdi temető régi sírkövei. Adalékok Kolozsvár művelődéstörténetéhez. Budapest, 1988. 101, 144, 194, 344.

13 Schweizer, J.: Kirchof und Friedhof. Linz a.d. Donau, 1956. 91.

14 Willsher, B.—Hunter, D.: Stones. A Guide to Some Remarkable Eighteenth Century Gravestones. Edinburgh and Vancouver, 1978. 121, 123.

15 Herepei János: i. m. 79, 93.

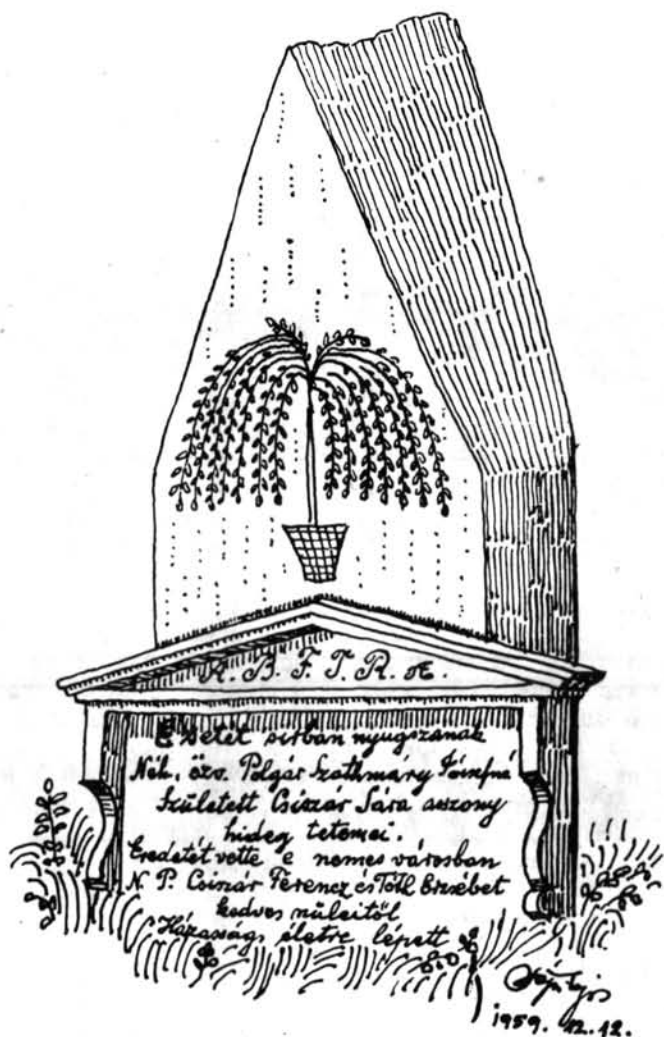
16 K. Kovács László: i. m. 405.

17 Erdész Sándor: i. m. 213.

18 Erdész Sándor: i. m. 215.

19 Herepei János: i. m. 339.

20 K. Kovács László: i. m. 379. kk.

Szatmáry Józsefné epitáfiuma

Ez ismét olyan sírfelirat kezdés, melynek pontos megfelelőit innen messze is megtaláljuk. Így többek között Skóciában több sírkőről is feljegyezték: „Stop traveller, as you go by . . .” 1765); „See passengers as you pass by . . .”²¹ Itt felvetődhet az a lehetőség is, hogy Skóciából Magyarországra, esetleg fordítva nem azok a teológusok vitték-e ezt a felirat kezdést, akik ebben az időben, de esetleg korábban is Skóciában tanultak.

²¹ Willsher, B.—Hunter, D.: i. m. 121, 123.

Ez a forma a magyar nyelvterületen meglehetősen sok helyen felbukkant anélkül, hogy ezzel kapcsolatban valaki is tervszerű gyűjtést végzett volna. Kalotaszegen a változatokat Csete Balázs így foglalta össze az 1940-es években: *Megállj óh vándor (halandó), tekints e sírkőre (gyász-kőre, sírhelyre, oszlopra), olvasd el ki nyugszik ennek a tövében / e sír kebelében.*²² A máramarosi Visk (Szovjetunió) temetőjében egy kezdetleges szomorúfűz alatt így kezdődik a felirat: *Jó vándor, ki e bús helyre tévedsz.*²³ Beregszászon 1890-ben ezt vésték egy fejfára:

*Utas állj meg e fejfánál,
Mészáros János sírhalmánál.
Csak 32 évet éltem,
Már Jézusom eljött értem.*²⁴

Nagyon gyakori ez a forma és változatai a szatmári Tiszaháton, mint az Erdész Sándor gyűjtéséből kiteszik, ugyancsak előfordulnak: „*Ember ha jársz erre, nézz rá e fejfára (Kispalád), Nézz halandó e fejfára mit tanít (Kömlódtótfalu). Ha jársz a temetőkertbe nézz rá ez új sírra (Kispalád), Halandó ha megállsz e néma sír között (Kömörő), Halandó nézz e sírra megdöbbenve (Kömörő).* — Gyakori előfordulása miatt is igazat kell adnunk Kiss Gyula fejfáirónak: aki azt mondja, hogy *Állj meg utas,* ez régi időkből keletkezett!” Elterjedtségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egy penyigei (Szatmár m.) históriás balladában is megtalálható:

*Utass nézz be a temető kertbe,
Kilencz kislány nyugszik ott egy szélben.*²⁵

Bihar megyében is több helyen feljegyezték (pl. Konyár, Okány)²⁶ éppenúgy, mint Zemplénben, ahol a századforduló idején egy ilyen változatát örökítették meg:

*Hó megállj! tekints e fejfára
Pap Mihályné sírhalmára.
Negyvenhárom évet ért,
Mikor lelke mennybe tért.*²⁷

1844-ből származik az a kiskunhalasi változat, mely közvetlenebb latin forrást sejtet:

*Vándor tán kérded e sírűregben,
Gyászfák alatt ki nyugszik itt?*²⁸

22 EA 9541. 55.

23 EA. 8064.

24 Ethnographia, 16. 1905. 309.

25 Erdész Sándor: i. m. 215.

26 EA. 161. 9. 1.

27 EA. 1992. 6.

28 EA. 13 024. 96. 1.

Ez minden bizonnyal papi vagy kántori megfogalmazás, de az alábbi Kispeterdről (Baranya m.) inkább paraszti eredetűnek látszik:

*Nézd meg útonjáró,
Ki fekszik e sírban.
Aracs Julcsa fekszik
Ezen sírhalomban.²⁹*

Az esetek döntő többségében ez a feliratkezdés a református sírjeleken található meg, de keresztről jegyezték le Tiszadadáról (Szabolcs m.) ezeket a sorokat:

*Állj meg halandó ezen emlékkő felett,
Virág Terézia gyászos sírja mellett.³⁰*

Azt hiszem, meg lehet állapítani, hogy az *Állj meg vándor*... kezdetű sírfeliratot és különböző változatait a latinos műveltségű protestáns papok újíthatták fel a reformációt követő évszázadokban, akik nemcsak a latin nyelvet, hanem a római hagyományokat is ismerték. A katolikusok ezt a formulát nem, vagy csak ritkán vették át.

Erdély református, unitárius temetőiben egyszer-egyszer találkozunk ezzel a sírfelirat kezdéssel: *Itt várja Jézusát*... Ennek első változatát a kolozsvári Házsongrádi temető egyik 1626-ban felállított sírkövén sikerült megtalálni: *Hyncz Mátyás... kimúlván, az ő megváltó Jesus Christus(á)nak, igaz Istennek eljövételit várván*... Herepei János e felirat mögött az unitáriusok és reformátusok között ebben a korban dúló vallási vitát sejt, mely Jézus istenvolta körül zajlott és melyben az unitáriusok ekkor engedni kényszerültek: „Hyncz Mátyás sírfeliratának szerkesztője, aki hihetőleg valamelyik unitárius pap volt... meg is intett 'minden embert, hogy halálakor megemlékezzék... a Jézus Krisztusnak, az igaz Istennek, eljövételéről'.”³¹ Valószínű, hogy a 17. század első felében tűnik fel ez a kezdő formula, elterjedése csak a következő század második felében indult meg széles körben.

Kalotaszeg temetőiben ekkortól kezdve elég gyakran lehet vele találkozni, sőt versbe foglalt változata is előfordul:

*Itt várja Krisztus eljövését,
S végző trombitaszón teste felkelését...*

olvashatjuk egy Darócon (Kolozs m.) lejegyzett feliratban 1782-ből. Inaktelkén, Mákón (1799) csaknem teljesen megegyező formában ismerjük.³² Itt a századforduló tájékán is találtak ilyet:

*Ferenc Kis Anna, ki itt lelé nyughelyét,
Jézusának várja dicső jövetelét...*³³

29 Kodolányi János: EA. 2416. 1.

30 EA. 161. 10. 1.

31 Herepei János: i. m. 113—114.

32 Herepei János hagyatéka.

33 Malonyai Dezső: Magyar népművészet, I. Budapest, 1907. 278.

Ennél a kezdő formulánál felvetődik annak a lehetősége is, hogy többnyire fiatal lányoknál lévén használatos, esetleg Jézus vőlegény voltára utal. E kérdésnek boncolása azonban már messze vezetne. Ezért csak csak azt jegyzem meg, hogy ez a forma még az 1940-es években is megtalálható volt a kalotaszegi Nyárszón: *Itt várja / Jézusát / Ez kis / ded / Bal / ázs Jenő.*³⁴

Egy írott forrás 1796/97-ből arról tanúskodik, hogy a reformátusok és unitáriusok közötti hitvita bújhat meg ebben a sírfelirat kezdő formulában. Józsa János középajtai (Háromszék m.) református papot ugyanis perbe fogták, mert a következőket mondotta, a jegyzőkönyv szerint: „Hitünk Fő Ágazata ellen való hiba még, hogy a Tiszteletes Inctus midőn a Halottat a Temető kertbe kísérte, egy *Gombos Fán* midőn ezt olvasta: *Itt várja Jézusát*, azt mondta Hallgatóinak: miért írták ezt ide? mert ez sohasem várja s nem támad fel.” Egy fél év múlva ezt rögzítették, tanúkihallgatások alkalmával, ezeket kérdezték: „Szent hitünk ellen tzelözni lattato azokat közönséges helyen nem Beszéllette nevezetesen egy alkalmatossággal az Halottat a Temetőben kísérvén és egy *Halott fejénél lévő Fán* ezt az írást látván: *Itt várja Jézusát*, mondotta-é az Expositus T Atyafi: Miért írták ezt ide, ez sohasem várja, és minden környüállásokat valljon meg...”³⁵ Ez-a feljegyzés azt bizonyítja, hogy ebben az időben az Erdővidéken ez a kezdés még ritka lehetett, mert különben nem akadt volna meg rajta a református pap szeme.

Megtekintve a sírjelek néhány rövidítését és feliratainak kezdő-formuláit, kiderült, hogy köztük akadnak olyanok, melyek a római korig visszavezethetők, ha azok folytonosságát nem is mindig lehet bizonyítani. Olyanok is akadnak, melyek a különböző vallások tanaiból nőttek ki, bár sok esetben azok elhomályosultak. Jó példa erre az a szatmári fejfa, melyen hagyományképpen olvasható A. B. F. R. A. és a további felirat arról tanúskodik, hogy a falu párttitkára nyugszik alatta. Így válnak a fontos tartalmat őrző jelképek olyan jellé, melynek nem ismerik a tartalmát, de használják, mert az elődök sírjelein is ezt látják.

Erdész Sándor tanulmánya fontos lépés a sírfeliratok megismerésének irányába, mert a folklórkutatók eddig ezeknek alig tanúsítottak valami jelentőséget és egészében papok, kántorok, tudálékos falusi emberek szerzeményének tartották ezeket. Kétségtelenül egy részük ilyen, de megszívlelendőnek tartom Györffy István megállapítását: „A sírversek azonban érdekesekek. Többnyire egészen népi gyártmányok, még leírni is az ő tájnyelvükön szokták.”³⁶

34 Csete Balázs: Temetés a kalotaszegi Nyárszón. *Ethnographia*, 53. 1942. 213.

35 Székely Nemzeti Múzeum, Sepsyszentgyörgy. Az Erdővidéki Ref. Egyházmegye Irattára, 1796/1797.

36 Györffy István: Dél-Bihar falvai és építkezése. *Néprajzi Ertesítő*, 17. 1916. 114.

